مختيار احمد ملاح

وليم شيڪسپيئر جي ڊرامن جو سنڌي ترجمو: هڪ اڀياس

A STUDY OF SINDHI TRANSLATION OF DRAMAS OF WILLIAM SHAKESPEARE

Abstract

William Shakespeare (1564–1616) was great English poet, playwright and actor, widely regarded as both the greatest writer in the English language and the world's pre-eminent dramatist. He is often called England's national poet". His extant works, including collaborations, consist of approximately sonnets,two long poems, and a few other verses, some of uncertain authorship. His plays have been translated into every major and are performed more often than those of any other playwright. He is called writer of every age because he has left his influence on every literary language in every age and movement.

As soon as Sindhi people learnt English, they began to read world literature through English language. Likewise, Shakespeare also became favorite writer among Sindhi writers and elites. First ever Dramatic Society was established at Sindh Arts College (later D.J College) in 1894 but Bombay Dramatic Companies were coming to Sindh to play stage dramas since 1877. From 19th century to onwards Shakespearean influence is evident on Sindhi literature, writers like Mirza Qaleech Baig, Jethmal Pursram, Bherumal Maharchand, Usman Ansari and many others translated plays of Shakespeare. But Mirza Qaleech Baig is known as “Shakespeare of Sindhi Literature”, as he translated number dramas into Sindhi but his way of translation was different. He transliterated / adapted them into Sindhi atmosphere with Sindhi characters. Mirza Qaleech Baig had already written 465 books in Sindhi but his work on Shakespeare is prominent, which also paved way for new learners in the filed of drama.

After independence, some more plays have been translated into Sindhi, which prove that impact of Shakespearean Drama on Sindhi, which was started from 19th Century, is still continuing in 21st century.

This article is an attempt to highlight impact of Shakespeare Drama on Sindhi Literature through translations and imitating his way of writing dialogue, depicting society and following dramatic unities in proper manner.

وليم شيڪسپيئر نہ صرف انگريزي زبان ۾، پر سڄيءَ دنيا جي ادب ۾ اوچو مقام رکي ٿو. سندس باري ۾ گذريل هڪ صديءَ کان دنيا جون مشهور هستيون هڪ نئين رخ کان تحقيق ڪري رهيون آهن. ڪيترن ئي مهان اديبن، ماهرن ۽ دانشورن شيڪسپيئر جي هستيءَ جي اصليت جي باري ۾ شڪ ظاهر ڪيو آهي. اهڙن محققن ۾ سگمنڊ فرائڊ، چالز ڊڪنز ۽ مارڪ ٽوين جهڙا مشهور ماڻهو بہ شامل آهن. ڪن جو خيال آهي تہ شيڪسپيئر هئو ئي ڪونہ ۽ ڪن جو خيال آهي تہ اهي ڊراما ان دور جي ڪن ٻين ڊراما نگارن جا لکيل آهن، جن ۾ هڪ ڪرسٽوفر مارلو بہ شامل هو. بهرحال، شيڪسپيئر جي نالي تي سڄيءَ دنيا جا سوين ادارا ڪم ڪري رهيا آهن، جن ۾ هزارين ماڻهو نوڪريون ڪري رهيا آهن،جنهن جو مطلب اهو ٿيو تہ شيڪسپيئر هزارن ماڻهن جي روزگار جو سبب بڻيل آهي. شيڪسپيئر جي فن، فڪر ۽ حياتيءَ تي هزارين ڪتاب دنيا جي مختلف ٻولين ۾ لکيل آهن. شيڪسپيئر جا ڊراما دنيا جي اڪثر ٻولين ۾ شايع ٿي چڪا آهن، جيڪو خود هڪ ادبي رڪارڊ آهي.

”وليم شيڪسپيئر 23 اپريل 1564ع ۾ اسٽارٽ فورڊ ايوان ۾ پيدا ٿيو. وليم شيڪسپيئر جي ننڍ پڻ جي باري ۾ ڪا گهڻي خبر نہ ٿي پوي. اهو بہ هڪ راز آهي تہ هن ڪيتري تعليم حاصل ڪئي هئي، ڪهڙين حالتن ۾ هو لنڊن پهتو ۽ اسٽيج جي پهريائين نوڪري پوءِ اداڪاري شروع ڪيائين. انهن سيني لاءِ روايتون ٻڌايون ويون آهن“.(1)

”شيڪسپيئر شاعر هو، پر شاعر کان وڌيڪ ناٽڪ نويس هو. هن ڏنو تہ رڳو عالماڻا يا شاعراڻا ناٽڪ ماڻهن کي ڪشش نہ ڪندا. ڪيس اها بہ خبر هئي، تہ جن ناٽڪن ۾ هو پاڻ بهرو وٺندو هو، سي سيئي گهڻو ڪري ردي ۽ ڪنهن نہ ڪم جا هوندا هئا. سو هو ڪا نئين شيءِ جوڙڻ تي سوچڻ لڳو. نيٺ ناٽڪ لکڻ جو ارادو ڪيائين. هن پراڻن ناولن، تاريخن، ڏند ڪٿائن ۽ لوڪ ڪهاڻين مان پنهنجن ناٽڪن لاءِ آکاڻيون ڪنيون. انهن آکاڻين کي نئين صورت ڏيئي، منجهن نوان ويس ۽ واڌارا آڻي ۽ چنڊچاڻ ڪري نئين نموني ۽ نئين سوچ جا ناٽڪ لکيا. جڏهن هن پنهنجو پهريون مکہ ناٽڪ (Loves Labour Lost) لکيو، تڏهن هن جي ڄمار ستاويهہ ورهيہ هئي، پوءِ تہ سڄا سارا ويهہ ورهيہ هو ناٽڪ ۽ نظم لکندو رهيو“.(2)

وليم شيڪسپيئر کي ڊرامي لکڻ جي قدرتي ڏات مليل هئي. هن جي هٿن ۾ الميہ، رومانوي ۽ تاريخي ڊراما پروان چڙهيا. سندس ڊرامي Richard-II جي باري ۾ ولي رام ولڀ لکيو آهي تہ: ”شيڪسپيئر جو Richard II نہ رڳو انگلنڊ جي پندرهين

صديءَ جي زندگيءَ جو هڪ ٽڪرو آهي، جنهن ۾ انگلنڊ جي رسم و رواج جو اولڙو آهي ۽ انهيءَ زماني جي حاضرين لاءِ لکيو ويو هو، بلڪ انهيءَ کان قطع نظر اهو ناٽڪ، دنياءَ ۾ آيل ڪردار ۽ ڪردارن جي خواهشن جو اپياس آهي، جيڪي انسان جو بنياد آهن، پوءِ پل ڪٽي اهو ڪهڙي به دور يا ڪلچر سان واسطو ڇو نه رکندو هجي. شاهنامو به اهڙيءَ طرح هڪ جيئرو جا ڳندو شاهڪار آهي، جو اڄ به اوپر توڙي اولهه جي پڙهندڙن جي لاءِ دلچسپيءَ جو سبب آهي. انهيءَ جو ڪارڻ نه ان جي تاريخي واقعن جون پيچيدگيون ۽ نه ئي ايراني ڪلچر جي تفصيلي ۽ وسيع بياني آهي.بلڪ فردوسيءَ جو شاعراڻو ڪمال آهي ، جنهن رستم سهراب ۽ ٻين سورمن کي اسان لاءِ اڄ به زندگي ۽ معنيٰ بخشي آهي“.

(3) وليم شيڪسپيئر گهڻ ۾ گهڻ ستٽيهه ناٽڪ ۽ بيشمار نظم لکيا، جن ۾ ”وينس ۽ ايڊونس“ (Venice and Adonis) ۽ ”ريپ آف لُڪريئسيا“ (The Rape of Lucree) گهڻو مشهور آهن، انهن کان علاوه 154 سانيٽ به لکيائين..هن 37 ڊراما لکيا.

شيڪسپيئر پنهنجا پويان ڏينهن پنهنجي اباڻي ڳوٺ وڃي گذاريا هئا. هُو 23 هين اپريل 1616ع تي ٻاونجاهه ورهين جي ڄمار ۾ وفات ڪري ويو. کيس سندس ڳوٺ واريءَ ديول ۾ پوريو ويو. سندس قبر تي نظم ۾ هڪ دلچسپ ڪتبو لکيل آهي، جنهن ۾ چيل آهي ته: ”فوتيءَ جي آرام ۾ رخنو وجهڻ واري کي ڏٽي ڪندو ته ڪڏهن به سک نصيب ڪين ٿيندو!“ انگلنڊ جي هڪ عالم ۽ اديب ڊاڪٽر جانسن، هن بابت هي لفظ لکيا ته: ”جيڪڏهن هڪ پاسي برطانيا جي سڄي سلطنت رکي وڃي ۽ ٻئي پاسي شيڪسپيئر، ۽ پوءِ مون کان پڇيو وڃي، ته تون ٻنهي مان ڪنهن کي پنهنجو ڪرڻ ٿو چاهين، ته آءٌ هوند شيڪسپيئر تي هٿ رکان!“.(4)

اڻويهين صديءَ جي آخر ۾، سنڌ ۾ ڪي ناٽڪ منڊليون قائم ٿيون، جيڪي مختلف ناٽڪ پيش ڪنديون هيون. ان سلسلي ۾ پروفيسر منگهارام ملڪاڻي لکي ٿو ته: ”ٽين ڪمپني ”وڪٽوريا ٿئٽريڪل ڪمپني“ ۽ مڙني منڊلين جا مکيه ناٽڪ هوندا هئا: ”سفيدخون“، ”خون ناحق“ ، ”بزم فاني“، وغيره، جي سڀ شيڪسپيئر جي ناٽڪن تان ورتل هئا، ۽ ان وقت جي مشهور اردو ناٽڪ نويس مرحوم آغا حشر ڪاشميريءَ جا لکيل هئا“.(5)

سنڌي ڊرامي تي وليم شيڪسپيئر جي ڊرامن جو وڏو اثر اڻويهين صديءَ کان شروع ٿيو. جنهن زماني ۾ سنڌي ڊرامن جو رواج پيو تڏهن سنڌي اديبن شيڪسپيئر جي ڊرامن کي وڏي پيماني تي ترجمو ڪرڻ شروع ڪيو. انهن ۾ نوان نوان تجربا ڪيا. ڪيترن ئي سنڌي ليکڪن سندس ساڳن ساڳن ڊرامن جو مختلف نمونن ترجمو ڪيو. اي جي اتم لکي ٿو ته: ”سنڌي ناٽڪن جي ٻئي دور کي شيڪسپيئر جي ڊرامن جو دور چوڻ ئي ٺيڪ ٿيندو. هي دور 22 سال هليو. شيڪسپيئر جا ناٽڪ اڳئين دور جي

ڪرامتي ۽ ڊرمي واقعن جي پيٽ ۾ ڪردار نگاريءَ وارا ناٽڪ هئا. انهن ۾ سماجڪ مسئلن ۽ قدرن جي ڪشمڪش ڏيکاريل هئي. پر ٻنهي دورن جي ڊارا رومانيت واري هئي، جنهن ۾ حقيقي زندگيءَ بدران ڪلپنا ۽ جذبات تي زور ڏنل هو. انهن ناٽڪن جون اڪثر ڪهاڻيون ديوتائن، راجائن، پرين، شهزادن ۽ نوجوانن بابت هيون".(6) شيڪسپيئر جي ڊرامن جي ترجمن سان سنڌي ڊرامو ڊرمي ۽ فلسفي ڊرامن مان بہ آزاد ٿيو. ان سلسلي ۾ پروفيسر منگهارام ملڪاڻي لکي ٿو تہ: "شيڪسپيئر زندگيءَ جي ان نموني فلسفي جي برخلاف هو تہ انسان تقدير جو ٻڌو ٻانهو آهي ۽ سندس ڪا بہ ڪوشش نرڙ جي لکڻيءَ کي ميٽي نہ ٿي سگهي. شيڪسپيئر هڙئي ناٽڪ هن نئين اصول تي ٻڌا تہ انسان جي قسمت سندس سيرت ۾ سمايل آهي ۽ هو پنهنجن ڪرتوتن جي برڪت سان گهٽي قدر پنهنجي قسمت بڻائي سگهي ٿو. توڻي ڪن حالتن ۾ سيرت مٿان تقدير غالب پئجيو وڃي ۽ آخر نتيجو مقدر جي وس ٿيو پوي".(7)

شيڪسپيئر جي ڊرامن جا جن اديبن سنڌيءَ ۾ ترجما ڪيا، انهن ۾ مرزا قليچ بيگ سر فهرست آهي، هن ڪي سنڌي ڊرامي جو شيڪسپيئر بہ چيو ويندو آهي. ٻين ۾ ڄيٺمل پرسرام، ٻيرومل مهرچند، نانڪرام ميرچنداڻي، ديوان ٺاڪرداس، ڀاڳسنگ آڏواڻي، منگهارام ملڪاڻي، عثمان علي انصاري، لطف الله بدوي، حبيب الله مرزا، تيرٿ بسنت ۽ ٻيا شامل آهن. شيڪسپيئر جو شايد ئي ڪو اهڙو ڊرامو هجي، جنهن جو سنڌيءَ ۾ ترجمو نہ ڪيو ويو هجي. مرزا صاحب، جيڪي ڊراما سنڌيءَ ۾ ترجمو ڪيا، انهن جا ڪردار ۽ ماحول ئي تبديل ڪري سنڌيءَ ۾ آندو. ڪي ڊراما پنهنجيءَ اصليت وڃائي ويٺا ۽ ڪي ڄڻ اصلوڪا سنڌي ٿي پيا آهن. ڪن مترجمن انهن کي اصلي روپ ۾ ترجمو ڪيو آهي. هتي اسان ڪجھ ترجمو ٿيل ڊرامن جو جائزو ڏيون ٿا:

(1) **هيلميٽ** : (Hamlet)

هيءُ ڊرامو زندگيءَ جي فلسفي، انساني ڪردار، انساني چالاڪين ۽ حماقتن جي پيشڪش جي لحاظ کان شيڪسپيئر جي مڙني ڊرامن ۾ وڏي اهميت رکي ٿو. هيمليٽ شيڪسپيئر جو طويل ڊرامو جنهن جو شمار "ٽريجڊيز آف ورلڊ لٽريچر" ۾ ٿئي ٿو. سنڊريلا کان پوءِ ٻئي نمبر تي هن ڊرامي تي فلمون ٺهيون. هيمليٽ جو روح اڄ بہ ڪرون بورگ جي ايوانن ۾ گهمندو رهي ٿو. گرمين جي مند ۾ قلعي ۾ واقع اوپن ايئر اسٽيج تي هيءُ ڊرامو پيش ڪيو ويندو آهي .هن ڊرامي جي ڪهاڻي ڪجھ هن ريت آهي تہ ڊينمارڪ جي بادشاھ هيمليٽ کي سندس ڀاءُ ڪلاڊيس قتل ڪرائي نہ رڳو تخت تاج تي قبضو ڪري ٿو پر سندس راڻيءَ سان شادي ڪري ٿو. بادشاھ جو پٽ شهزادو هيمليٽ شهر ڇڏي هليو وڃي ٿو. سندس وفادار دوست هورشيو جي ملاقات هن محل ۾ بادشاھ

هيمليٽ جي پوت سان ٿئي ٿي، جيڪو سمورو احوال هورشيو سان ڪري ٿو. هورٽيو شهزادي هيمليٽ جي ملاقات پوت سان ڪرائي ٿو ۽ پوءِ ٿئي گڏجي، ڪلاڊيسي ڪان بدلو وٺن ٿا. هن ڊرامي جا سنڌي ۾ ڪيترائي ترجما ٿيا آهن.

شهزادو بهرام (مرزا قليچ بيگ)

مرزا قليچ بيگ هيءُ ڊرامو وليم شيڪسپيئر جي مشهور ڊرامي Hamlet جو ترجمو ڪيو. مرزا صاحب هن ڊرامي کي سنڌي ماحول ۽ مسلم زندگيءَ ۾ ”شهزادو بهرام“ جي عنوان سان 1914ع ۾ ترجمو ڪيو. هن ڊرامي جي مرڪزي ڪردار ۾ بيحد سوچڻ ٻڌتر ۽ عمل نہ ڪرڻ جي عادت ڪري خونخوار نتيجا ڏيکاريا ويا آهن. هيءُ ڊرامو بادشاهن جي روايتي دشمني، قتل ۽ تخت جي قبضي سان شروع ٿئي ٿو ۽ خون جي بدلي تي ڪهاڻي ٻڌل آهي. ڊرامي جي آڪاٽي مقتول بادشاهہ جي روح جو روز رات جي وقت نمودار ٿيڻ سان اڳتي وڌي ٿي. مرحوم بادشاهہ جو روح پنهنجي پٽ يعني شهزادي بهرام کي موت جو راز ٻڌائي ٿو ۽ ڪهڙي نموني کيس زهر ڏئي ماريو ويو آهي.

شهزادو بهرام جيڪو پنهنجي والد جي موت جي صدمي سبب بي حال ۽ پاڻ اڪيلو محسوس ڪري رهيو هو، ڇو جو سندس چاچي فتح شاهہ تخت تي ناجائز قبضو ڪيو هو ۽ سندس والده راڻي قمر النساءِ فتح شاهہ سان شادي ڪري ڇڏي هئي. اهو ئي سبب آهي جو هو عورت ذات کي بي وفا سمجهي ٿو، ان سلسلي ۾ شيڪسپيئر چيو هو تہ:

Frailty thy name is woman

هو دنيا جي ان دوکي بازيءَ تي اڄان حيران ۽ پريشان ئي هو تہ: چاچي جي هٿان پيءُ جي موت جي حقيقتن کيس برداشت ڪان ٻاهر ڪري ڇڏيو هو. هو بدلي جي آگ ۾ جلندو رهيو ۽ چرئي هجڻ جو روپ ڌاري بدلي وٺڻ لاءِ منصوبا ٺاهڻ لڳو. پر سندس طبيعت ۾ ارادي جي غير پختگيءَ جي ڪري بدلي وٺڻ ۾ دير ٿي ويئي. ”ٿيڻ گهرجي يا نہ ٿيڻ گهرجي“ جي وچ ۾ هو اهڙيءَ طرح ڦاسي ويو جو حالتون سندس قابوءَ مان نڪري ويون. نتيجي طور پنهنجيءَ جان جي بازيءَ تي کيس بدلو وٺڻو پيو. شهزادو بهرام ان جنگ ۾ آخر پاڻ بہ مارجي ويو.

ترجمي جي لحاظ کان هيءُ ڊرامو مرزا قليچ بيگ جو بهترين ڊرامو آهي. هن ترجمي ۾ مرزا صاحب اصلي انگريزي بادشاهي ماحول کي سنڌي ويس پهرايو آهي. اصلي انگريزي شعرن جي جاءِ تي سنڌي شعر استعمال ڪيا اٿس، جنهن سان ترجمي ۾ اڃان بہ خوبصورتي اچي ويئي آهي. وڻندڙ ۽ آسان ٻولي، ٺهڪندڙ پهاڪا ڊرامي جي حسن کي اڃان بہ وڌائين ٿا.

تريا چلتر (ديوان ٺاڪرداس ناگراڻي)

ديوان ٺاڪرداس ناگراڻي جو تعلق شڪارپور سان هو. هن صاحب جي ڪوشش سان سنه 1897ع ۾ شڪارپور ۾ ”ڏرم اپڪار ايميچوئر ڊراميٽڪ سوسائٽي“ وجود ۾ آئي هئي، جنهن لاءِ پاڻ به ڪيترائي ڊراما لکيا. هو پيشي جي لحاظ کان جج هو. هن 1914ع ۾ ”تريا چلتر“ ناٽڪ لکيو، جيڪو شيڪسپيئر جي هيمليٽ جو ترجمو آهي. ”تريا چلتر“ترجمو اصل کان به ڏکيو هو، جنهن جي ڪري مرزا قليچ بيگ جي ترجمي شهزادي بهرام جيتري شهرت حاصل ڪري نه سگهيو. هيءُ ڊرامو بادشاهن جي روايتي دشمني، قتل ۽ تخت جي قبضي سان شروع ٿئي ٿو ۽ خون جي بدلي تي ڪهاڻي ٻڌل آهي. ”1914ع ڌاري ديوان ٺاڪرداس جو ’تريا چلتر‘ ”ڏرم اپڪار ايميچوئر ڊرميٽڪ سوسائٽي“ طرفان ڪري ڏيکاريو ويو. تيجياڻداس مذاقي مرد جو پارٽ ڪيو هو ۽ مذاقي عورت مهراج پهلاجراءِ ڪيو“.(8)

هئمليٽ (ڄيٺمل پرسرام)

ڄيٺمل پرسرام گلراجاڻي مشهور شاعر، ڪهاڻيڪار، صحافي، مترجم، مؤرخ، قومي ڪارڪن ۽ ٿيسافسٽ هو. سندس ادب ۾ گهرائي ۽ مطالعي جو عڪس جا بجا موجود آهي. ڄيٺمل پرسرام شيڪسپيئر جي مشهور ڊرامي Hamlet جو ترجمو ”هئمليٽ“ جي عنوان سان 1923ع ۾ ڪيو. هن ڊرامي لاءِ ڄيٺمل لکي ٿو ته ”هئمليٽ“، پٽس، ماٽس، چاچس ۽ سندس دوست وغيره، اهي سڀ اندر آهن. جيئن اصل مصنف ”روميو جوليٽ“ ۾ ٿو چوي ته: انسان وغيره جي اندر ۾ اهڙا به ضدي راجا ويٺا لشڪر لڳائي – هڪڙو راجا سڀ مت ۽ ٻيو راجا درمت ۽ انهن جا لشڪر تيئن، هڪڙو ”هئملٽ جو پيءُ، ٻيو سندس چاچو، به ضدي راجا آهن. سندس مرحوم پيءُ سڀ مست راجا آهن، جو چاچس درمت جي چاپ ڪري تڏجي ويو آهي ۽ هن جي ٻاهر ڏسڻ ۾ سيلوان راڻيءَ، ريهي ريبي، پوءِ پنهنجو ڪيو آهي. اها راڻي آهي انسان جي ترشنا روپي دل، جنهن کي سڀ مت ڇڪي ته چڱي ٿيو پوي، پر درمت ڇڪيس ته بري ٿيو پوي. ٻنهي جو بيان هيمليٽ انهيءَ ٽڪر ۾ ٿو ڏئي، جتي چويس ٿو: ڏس، هن کي! ڪيڏانهن فرشتو، ڪيڏانهن ڀوت!“.(9)

هن ڊرامي ۾ هڪ هنڌ بادشاهه جو روح چو ٿو ته: ”روح آهيان آءٌ روح، تنهنجي پيءُ جو. ڪجهه وقت تائين اها سزا آهي مون کي مليل، رات جو رلڻ جي ۽ ڏينهن جو باهه جي بند ۾ سڙڻ جي، جيسين منهنجي جيوت جي ڏينهن جا ڪيل پليت گناهه وڃن سڙي ۽ صفا ٿي. پنهنجي قيد خاني جا گُجهه، مون کي منع آهي ٻڌائڻ جي، نه ته تو کي سڻايان ڳالهه اهڙي، جنهن جو اکر ڪو ذرو جي سڻين، ته جان ڏري وڃئي، جوان رت ڄمي وڃئي تارن

جيان، ڪَرَ اکيون پنهنجن گولن مٿان نڪري اچن. تنهن جا ڳٽيل وار ڪر جدا ٿي پون. ۽ هر هڪ وار ائين ڪڙو ٿي بيهي، جيئن ڇرڪندڙ ساهيءَ جا قلم، پر هن دوزخ جو احوال نہ ٻڌائڻو آهي، رت ۽ ماس جي ڪنن کي". (10)

هيمليٽ (تيرٿ بسنت)

تيرٿ بسنت، هند ۾ سنڌي ادب جو نالي وارو ليکڪ ٿي گذريو آهي، سندس جنم ميرن واريءَ خيرپور ۾ٿيو هو. هن پڻ شيڪسپيئر جي ڪن ڊرامن جا سنڌي ۾ ترجما ڪيا. سندس ترجمو "هيمليٽ" 1980ع ۾ هند ۾ شايع ٿيو. هن ترجمي ۾ اصلي ماڳن، مڪانن ۽ نالن سان اصليت واري روپ ۾ ترجمو ڪيو ويو آهي.

هيمليٽ (وحيد لاشاري)

هيمليٽ جو سنڌي ۾ ترجمو 2017ع ۾ وحيد لاشاريءَ ڪيو آهي. هن ترجمي کي اصل نالن ۽ ماڳن مڪانن سان پيش ڪيو ويو آهي. هن ڊرامي جي تعارف جي سلسلي ۾ مترجم لکيو آهي تہ: "هيمليٽ: ڊرامو ڊينمارڪ جي شهزادي جي ڪهاڻي آهي. هيمليٽ (مرڪزي ڪردار) ڊينمارڪ جي بادشاھ ڪيلاڊيس جو ڀائٽو ۽ بادشاھ ڪلاڊيس جي زال ۽ راڻي گرٽريوڊ جو پُٽ هو. جيڪو ولايت ۾ پڙهندو هو ۽ پيءُ جي موت جي خبر ٻڌندي ئي ديس اچي وڃي ٿو ۽ پنهنجي پيءُ جي موت جا سبب معلوم ڪرڻ ۾ لڳي وڃي ٿو. هيملٽ: کي شڪ ٿي پوندو آهي تہ سندس پيءُ کي ڪنهن ماريو آهي، پوءِ پيءُ جي موت جو بدلو وٺڻ لاءِ آتو هوندو آهي. هيمليٽ: ڊرامو نهايت ئي اهم ۽ ڪارائتو آهي ۽ هن ڊرامي ۾ سڀ جا سڀ ڪردارَ نهايت ئي اهم آهن". (11)

وحيد لاشاريءَ سٺي نموني اصل ڪردارن ۽ ماڳن مڪانن سان ترجمي ۾ نيائڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. هو هيمليٽ جي ڪردار بابت لکي ٿو تہ: "هيمليٽ جو مرڪزي ڪردار ڏاڍو اهم ڪردار ادا ڪندي نظر اچي ٿو ۽ هيمليٽ جو ڪردار هڪ بهادر ۽ صبر وارو نظر اچي ٿو. هيمليٽ جو ڪردار فلسفاڻو ۽ شاعراڻو آهي. هيمليٽ جي بهادري ۽ حساسيت ان مان نظر اچي ٿي تہ: جڏهن هو پولونيس کي قتل ڪري ٿو. اوفيليا جي تدفين وقت جذباتي ٿي وڃي ٿو. هڪ جهاز کان ٻي جهاز ۾ ٽپو ڏئي ٿو ۽ تلوار بازي ڪرڻ وقت بهادري ڏيکارڻ. اهي ڊرامي جا حصا هيمليٽ جي بهادريءَ ۽ حساسيت کي ظاهر ڪن ٿا. فقط هڪ ئي صدمو هن کي ڪمزور ڪري ڇڏي ٿو ۽ اهو صدمو سندس پيءُ جو موت ۽ ماءُ جي بي وفائي آهي". (12)

(2) **ڪنگ ليئر**: (King Lear)

شيڪسپيئر جو ڊرامو "ڪنگ ليئر". پهريو دفعو 1606ع ۾ پڌرو ٿيو. هن ڊرامي

جي اصل ڪهاڻي حضرت عيسيٰ کان اٺ سؤ سال اڳ واري زماني جي بادشاھ ليئر جي زندگيءَ جو تاريخي احوال آهي، جيڪو شيڪسپيئر ڪن تاريخي ڪتابن تان ڪنيو . بدنصيب بادشاھ شاھ وڏيءَ عمر ۾ پهچڻ باوجود هڪ صحتمند زندگي گذاري ٿو. هو بنيادي طرح خوشامد پسند سوچ جو مالڪ آهي. هو پوڙهي ٿيڻ کان پوءِ چاهي ٿو تہ پنهنجي حڪومت پنهنجين ڌيئرن ۾ ورهائي ڇڏي. هو پنهنجو راڄ ڌيئرن ۾ اهڙيءَ طرح ورهائڻ چاهي ٿو جيترو پيار سندس ڌيئر هن سان ڪن ٿيون. سندس سڀ ڌيئر هن جي بي انتها خوشامد ڪن ٿيون مگر سندس ننڍي ڌيءَ شهزادي جيڪا ڀين جي ڀيٽ ۾ خوبصورت ۽ ذهين آهي، اها روايتي خوشامد نہ ٿي ڏيکاري. اهڙيءَ طرح بادشاھ پنهنجي ٻچاڙين ڌيئرن جي خوشامد تي ڀُلجي پنهنجي سموري ملڪيت سندن لوڀي مڙسن کي ڏئي ڇڏي ٿو پر هُن اندر جي سچارءِ سچ چئي ڏيندڙ ننڍي ڌيءَ کي ڪاري ڪوڏي بہ نہ ڏني ۽ ڪيس فرانس جي بادشاھ سان شادي ڪرائي ڪڍي ڇڏي ٿو، جيڪو نياڻيءَ جي سندس اخلاق ۽ ڪردار جي ڪري گهڻي عزت ڪري ٿو. سندس وڏيون ڌيئرون اهو فيصلو ڪنديون آهن تہ هو والد کي واري واري سان هڪ مهينو پوري شان سان رهائينديون، مگر اڳتي هلي پيءُ کي گهران ڪڍي ڇڏين ٿيون، جنهن تي بادشاھ کي ننڍي ڌيءَ جي سچيءَ محبت جو قدر ٿئي ٿو. آخر ڪار ننڍي ڌيءَ جو مڙس سندس پيءُ جي ملڪ تي ڪاھ ڪري ٿو ۽ دغاباز ڌيئرن کان نجات ڏياري ٿو. سندس ننڍي ڌيءَ ڪيس سهارو ڏئي ٿي. هوءَ پيءُ جي خدمت ڪندي تڪليفون سهي گذاري وڃي ٿي ۽ بادشاھ پڻ بُريءَ حالت ۾ مري وڃي ٿو.

شاھ ايليا

مرزا قليچ بيگ جو شاھ ايليا ڊرامو اصل ۾ انگريزي ادب جي ڊرامانويس ۽ شاعر شيڪسپيئر جي ڊرامي (KING LEAR) جو ترجمو آهي. جيڪو مرزا صاحب سال 1900ع ۾ ترجمو ڪيو هو. هن ڊرامي جو پهريون ڇاپو ادبي بورڊ طرفان سال 1959ع ۾ شايع ٿيو. هن ڊرامي ۾سيرت جي هيٺائيءَ جي موضوع کي ڪنيو ويو آهي. هن ناٽڪ جو مضمون ڏکن ڏاکڙن سان ڀريل آهي. شاھ ايليا جي خوشامند پسند طبيعت سندس زوال جو سبب بڻجي ٿي. اهڙي درد ناڪ ناٽڪ کي مرزا صاحب سنڌي ماحول ۾ آڻي سندس نثر جي سونهن کي ڀيٽو ڪري ڇڏيو آهي. بدنصيب بادشاھ شاھ ايليا وڏيءَ عمر ۾ پهچڻ باوجود هڪ صحتمند زندگي گذاري ٿو. هو چاهي ٿو تہ پنهنجي حڪومت پنهنجين ڌيئرن ۾ ورهائي ڇڏي. سندس سڀ ڌيئر هن لاءِ وڏي محبت ڏيکارين ٿيون. سندس ننڍي ڌيءَ شهزادي صوفيا جيڪا ڀين جي ڀيٽ ۾ خوبصورت ۽ ذهين آهي، اها روايتي خوشامد نہ ٿي ڏيکاري. مثلاً ائڪٽ پهرين جي پردي پهرين ۾ صوفيا پنهنجي پيءُ شاھ ايليا کي

چوي ٿي تہ:

”منهنجي زبان، سٺيي نہ آهي ۽ مون کي خوشامد ڪرڻ جو هنر نہ ٿو اچي، جو دل ۾ هڪڙي رڪان ۽ وات سان ٻي چوان. اهڙي ڪوڙي زبان ۽ اهڙي طمع واري اک مون کي جيئن نہ هجي تيئن چڱي. اگرچ ان ڪري مون کي دنيائي نقصان ۽ اوهان جي ڪاوڙ سهڻي پوي ٿي“.(13)

اهڙيءَ طرح بادشاهہ پنهنجي ٻچاڙين ڌيئرن جي خوشامد تي پلجي پنهنجي سموري ملڪيت سندن لوپي مڙسن کي ڏئي ڇڏي ٿو پر اندر جي سچار ۽ سچ چئي ڏيندڙ ڌيءَ صوفيا کي نظر انداز ڪري ٿو. آخر ڪار صوفيہ جو مڙس سندس پيءُ جي ملڪ تي ڪاهہ ڪري ٿو ۽ دغاباز ڌيئرن کان نجات ڏياري ٿو. سندس ننڍي ڌيءَ صوفيہ ڪيس سهارو ڏئي ٿي. هوءَ پيءُ جي خدمت ڪندي تڪليفون سهي گذاري وڃي ٿي ۽ بادشاهہ پڻ بُريءَ حالت ۾ مري وڃي ٿو“.(14)

هيءُ ڊرامو، شيسڪپيئر جي بهترين ڊرامن ۾شمار ڪيو ويندو آهي. هن ڊرامي جو ترجمو مرزا قليچ اهڙو تہ اکري پابنديءَ وارو ڪيو آهي، جو ڪردارن ۽ شهرن جا نالا ڦيرائي مڪاني رکيا آهن. بادشاهہ جون دردناڪ زبانيون، چريائپ جي حالت ۽ وفادار ڌيءَ جي لاش واري منظر کي اصلوڪو ڪري ڏيکاريو آهي. مرزا قليچ سليس ٻولي استعمال ڪري ان ناٽڪ ۾ اهڙيون خوبيون بيان ڪيون آهن، جڻ اهو اصلي معلوم ٿئي ٿو. ڪردار نگاري توڙي مڪالمن جي لحاظ کان هيءُ ناٽڪ سنڌي ادب ۾ اهم جڳهہ والاري ٿو. مرزا صاحب جي ترجمي ۾ استعمال ٿيل ٻولي بہ عام فهم جي آهي جو ان ڳالهہ جو گمان ئي نٿو ٿئي تہ ترجمو آهي يا طبع زاد. شاهہ ايليا ڊرامي ۾ جڳهہ جڳهہ تي شعرن، رباعين، گيتن کي اهڙي سهڻي نموني بيهاريو اٿس جو حيرت وٺيو وڃي. صفحي نمبر 40 تي لکي ٿو:

جنهن کي هجي هڙي نياڻي،
تنهن جي قسمت آهي ڪاڻي،
هن کان بهتر ڇتي گيدڙي،
ٻنهي کي گڏي، هٽجي اُماڙي،
يا تہ ڌجي نئي تن کي ڦاسي،
ڇُٽي تن مان سيڪو ساسي!

ڊرامي ۾ جڳهہ جڳهہ تي ٺيٺ سنڌي محاورن، اصطلاحن، چوٽين، ۽ پهاڪن کي تحرير جي زينت بنايو اٿس، جنهن سان هيءُ ڊرامو بلڪل سنڌي سماج جي نمائندگي ٿو ڪري.

(3) **دي مرچنٽ آف وينيس : The Merchant of Venice**

وليم شيسڪپيئر جو هي ڊرامو 16 صديءَ جي واپار، وياج ۽ يهودي سوچ جي عڪاسي ڪري ٿو.هڪ اندازي موجب هي ڊرامو 1596 کان 1599ع دوران لکيو ويو. جيتوڻيڪ هي هڪ رومانوي ڪاميڊي آهي، مگر ان ۾ زندگيءَ جا سنجيندا مسئلا پيش ڪيا ويا آهن.

حسنا دلدار (مرزا قليچ بيگ)

هيءُ شيڪسپيئر جي مشهور ناٽڪ "Merchant of Venice" جو ترجمو آهي، جنهن کي مرزا قليچ سال 1897ع ۾ ترجمو ڪيو ۽ ان ڊرامي کي سنڌ ڪاليج ڊراميٽڪ سوسائٽيءَ طرفان ڪاميابيءَ سان اسٽيج تي پيش ڪيو ويو. هيءُ ناٽڪ سيرت جي موضوع تي آهي. ناٽڪ ۾سنڌي ماحول کي پيش ڪيو ويو آهي ۽ ڪردار، مقصديت پڻ سنڌي ماحول جي جهلڪ کي ظاهر ڪن ٿا. هن ناٽڪ ۾سيرت جو مسئلو اهو ڏيکارو ويو آهي ته وياج خور جي پيسي جي پوڄا سندس تباهي تي آڻي ۽ عاشق دلدار جي ادار دلي ڪيس سياڻي ۽ بردبار معشوقہ حسنا سان ميلاپ تي ڪرائي.

مرزا صاحب جي هن ناٽڪ جي باري ۾ پروفيسر منگهارام ملڪاڻي لکي ٿو تہ:

"قليچ بيگ هن ناٽڪ جو ڏيهي زندگيءَ ۾ الٽو اهڙي تہ ڪاريگريءَ سان ڪيو هو جو بنهہ اصلي پئي لڳو. هي ناٽڪ جڏهن پهريون پيرو اسٽيج تي آيو هو، تڏهن ڪيترن هندو بزرگن کي ڏاڍي ٽامڻي لڳي هئي انهيءَ جو ڪارڻ هو تہ Shylock وياج خور کي مرزا صاحب يهوديءَ مان ڦيرائي هريداس مارواڙي بڻائي ڇڏيو هو ۽ ڪرستان واپاريءَ Antonio کي لالا منسک لعل بڻائي اهڙيءَ ريت پيش ڪيو هئائين جو هو هندو رڳو نالي ۾ٽي لڳو، سندس دوستي مسلمان دلدار (Bassanio) سان هئي ۽ هن جو اٿڻ ويهڻ مسلمان سان ٿي ٿيو. انهيءَ سمي جي ڪٽر هندن واري ڇوت ڇات منجهس هئي ڪانہ. اهڙي طرح سان مرزا صاحب هن رومانوي ناٽڪ مان هندو-مسلم ميلاپ جو ترقي پسند مطلب ڪڍي ورتو ۽ يهودي، عيسائي نفاق وارو اصلوڪو مطلب ڪڍي ڇڏيائين". (15)

(4) **دي روميو اينڊ جونيٽ** : (The Romeo and Juliet)

روميو جوليئٽ وليم شيڪسپيئر جي مشهور رومانوي ٽريجڊي آهي، جنهن تي بيشمار ڊراما ۽ فلمون ٺهي چڪيون آهن ۽ ان کان علاوه ان جي ڪهاڻيءَ مان متاثر ٿي بيون ڪهاڻيون ۽ ناول بہ لکيا ويا آهن. هن ڊرامي جا مڪالما بہ تمام گهڻو مشهور آهن. هڪ هنڌ چنڊ لاءِ لکيو اٿس تہ:

O Swear not by the moon, the inconstant moon
That monthly changes in her circled Orb,
Lest that thy love prove likewise variable.

گلزارِ گلناز (مرزا قليچ بيگ)

مرزا صاحب شيڪسپيئر جي رومانوي ڊرامي *The Romeo and Juliet*جو ترجمو وري نئين انداز ۾ ”گلزارِگلناز“ جي نالي سان 1909ع ۾ سنڌي صورت ۾ الٿو ڪيو. اصل ڊرامي ۾ نوجوانن جوشيلن عاشقن جو دڪدار انت ڏيکاريل آهي، پر ان ناٽڪ ۾ ان جي موتمار پڇاڙيءَ کي مرزا صاحب عام ماڻهن جي دلپسنديءَ لاءِ ڦيرائي، پريمن جو ميلاپ ڪرايو هو، جنهن ڪري ابهرن بي تحمل عاشقن کي سزاياب ڪرڻ جو ناٽڪي مطلب دفع ٿي ويو. هن ڊرامي ۾ بهترين نظارا ۽ عاشقن جون آهون شامل آهن. هن ڊرامي لاءِ پروفيسر منگهارام لکيو آهي ته: ”منجهس جيڪي ڪُلا يا عشق بازيءَ جا ڇهچٽا ۽ زبانيون هيون، تن تي سوسائٽيءَ جي ڪائونسلرن اعتراض اٿاريو. جنهن ڪري هيءُ هڪڙوئي ناٽڪ هو جو ڇپايو به ويو، پر اسٽيج تي ڪڏهن به ڪرڻ ۾ نه آيو، ۽ منڊليءَ جي ڇپائيندڙ، ايس- جي ڪو آپريٽو سوسائٽيءَ وارن جي گدامن ۾ هن ناٽڪ جا اَڻ جلد ٻڌل فارم اڌوهيءَ کائي ختم ڪري ڇڏيا“.(16)

(5) **سمبلائين** : (Cymbeline)

سمبلائين کي برطانيه جو بادشاه به چيو ويندو آهي. هيءُ هڪ قديم قصو هو، جيڪو برطانوي بادشاه سان منسوب هو. هيءَ هڪ رومانوي ڪاميڊي آهي. جنهن ۾ حسد، ساڙ ۽ معصوميت وارن انساني روين کي موضوع بڻايو ويو آهي. هڪ اندازي موجب وليم شيڪسپيئر هيءُ ڊرامو 1611ع ۾ لکيو هو.

شمشاد مرجانه (مرزا قليچ بيگ)

مرزا قليچ بيگ جو ”شمشاد مرجانه“ 1908ع ۾ شيڪسپيئر جي مشهور ڊرامي Cymbeline جو ترجمو هو ۽ نهايت ڪامياب ٿيو هو. هن ناٽڪ ۾ ڪردار جي ڪچائي اها ڏيکاريل آهي ته پورڙو هيرو، هيروئن (Heroine) جي ٻڌل بيوفائيءَ ۾ ستروئي ويساهه ڪري ٿو وڃي ۽ بنا تحقيق جي ڪڍي ٿو ڇڏيس، جنهن جي سزا اها ٿو پائي جو پڇتاءُ ۽ بعد ۾ وڇوڙي جا عذاب سهڻا ٿا پونس.

جرم وفا (عثمان علي انصاري)

عثمان علي انصاري، شاهه ۽ سچل جو شارح هئڻ سان گڏوگڏ مضمون نگار، افسانه نگار، ترجمي نگار ۽ ڊراما نويس هو. بحيثيت ڊرامي نگار، عثمان علي انصاري

شيڪسپيئر جي ٻن مشهور ڊرامن جا سنڌيءَ ۾ ترجما ڪيا، جن ۾ سمبلائين (Cymbeline) جو "جرم وفا" جي نالي سان ڪيائين. شيڪسپيئر جي سمبلائين جو ترجمو قليچ صاحب "شمشاد مرجانه" جي نالي ڪيو هو. هن ڊرامي جا ڪردار ۽ ماحول تبديل ڪري سنڌيءَ ۾ اخذ ڪيا هئا. پر انصاريءَ صاحب نه متن ۾ تبديلي آندي نه ڪردارن ۾ قيرقار ڪئي. "جرم وفا" 184 صفحن تي، ميرپور خاص پرنٽنگ پريس مان1937ع ۾ شايع ڪرايو ويو. هن ڊرامي ۾ انصاري صاحب ڪردارن جا نالا اهي ئي رکيا، جيڪي شيڪسپيئر جي ڊرامي ۾ هئا. ڊرامي جي شروعات هيئن ٿيل آهي:

ائڪٽ پهريون — سين پهريون

بادشاهه جي محلات جي پوئين باغ ۾

ٻه شخص اندر اچن ٿا.

پهريون: جنهن ڏي ڪٽي نظر ڪر ته ڦوڪيو ٿو اچي، خبر نه آهي ته ڇا وڃايو اٿن.

بادشاهه جا درٻاري ٻه آهن فرشي ويڙها. خدا جي حڪم تي ٻرو پيو چڙهيو وڃين.

باقي بادشاهه جي منهن ۾ ٿورئي رنج ڏس ته هنن جا جڻ ٻه چار مري ويا". (17)

هن ڊرامي ۾ ڄاڻايل آهي ته ظاهر ڪي شخصيتون پنهنجي وفاداريءَ سبب سزا يوڳين ٿيون. جڏهن ته وفا نه ڪندڙ مزا ماڻين ٿا. مگر فتح ان جي ئي ٿيندي آهي، جيڪي سچا ۽ وفادار هوندا آهن. انهن کي پنهنجي سچائيءَ جو اجورو ملندو آهي. اهڙي طرح ڪوڙن، مڪارن کي پنهنجي ڪيتي جي سزا ملندي آهي.

(6) نيڪي بدي

مرزا قليچ بيگ جو بهترين ناٽڪ "نيڪي بدي" 1911ع ۾ اسٽيج تي پيش ٿيو، جيڪو آغا حشر جي مشهور کيل "خوبصورت بلا" تان ترجمو ڪيل هو. مرزا صاحب پنهنجي ناٽڪ جي ديپاچي ۾ ڄاڻايو آهي ته اهو اصل شيڪسپيئر جي ڪنهن ناٽڪ تان ترجمو هو، جنهن ۾ اصل مترجم نالو ڪونه ڄاڻايو هو.

(7) جمشيد حميده

مرزا قليچ بيگ هيءُ ناٽڪ 1918ع ۾ شيڪسپيئر جي ڪنهن ناٽڪ تان الٿو ڪيو، جيڪو بعد ۾ شايع ٿيو.

(8) ڪنگ جان : (King John)

هيءُ تاريخي ڊرامو شيڪسپيئر اٽڪل 1590ع ۾ لکيو هو مگر شايع 1623ع ۾ ٿيو. هيءُ ڊرامو انگلنڊ جي بادشاهه جان، جنهن 1199ع کان 1216ع تائين حڪومت ڪئي هئي، ان بابت آهي. هن ڊرامي جي ذريعي سندس طرز حڪومت ۽ خامين ۽ خدمتن کي

ويو آهي موضوع بڻايو.

حرص جو شڪار (پيرومل مهرچند)

ڪاڪو پيرومل مهر چند آڏواڻي ويهين صديءَ جي پهرين اڌ جو وڏو محقق، تاريخ نويس، ماهر لسانيات، مضمون نگار، ناول نويس، ڊراما نگار، سيلاني، شاعر ۽ مترجم هو. ڪيترائي ڪتاب لکيائين. هن ڪيترائي ڊراما پڻ لکيا. ان زماني ۾ ڪيترن ئي ڊراما نگارن شيڪسپيئر جي ڊرامن جا ترجما ڪيا. ان ڏس ۾ ڪاڪي پيرومل سال 1912ع ۾ شيڪسپيئر جي ڊرامي ڪنگ جان (King John) جو ترجمو ”حرص جو شڪار“ جي نالي سان ڪيو. هيري ٺڪر موجب هن ناٽڪ اردو ترجمي تان ورتو هو، جو ڪتابي صورت ۾ نه شايع ٿيو، پر اسٽيج تي ڪو نه آيو.“ (18)

(9) **ٽيمپيسٽ** : (Tempest)

ٽيمپيسٽ، شيڪسپيئر جي مشهور رومانوي ڪاميڊي آهي، جيڪا اٽڪل 1610ع ڌاري لکي وئي، جنهن لاءِ محققن جي خيال موجب اهو شيڪسپيئر جو آخري ڊرامو هو، جيڪو هن اڪيلي سر لکيو هو. هن ڊرامي ۾ ڪهاڻي هڪ ٻيٽ تي ميلان جي نواب ۽ مراندا نالي ڇوڪريءَ سان منسوب آهي.

طوفان (ڇيتمل پرسرام گلراجاڻي)

ڇيتمل پرسرام گلراجاڻيءَ ڪيترن ئي ڊرامن جا ترجما ڪيا. اهڙيءَ طرح ڇيتمل پرسرام شيڪسپيئر جي ڊرامي Tempest جو ترجمو ”طوفان“ جي نالي سان ڪيو. هن ڊرامي کي هن پنهنجي حساب سان ترجمو ڪيو. اصل ڊرامي جي ڊرامائي حيثيت ختم ڪري ناول جي روپ ۾ آڻي ڇڏيو.

(10) **مير فار مير** : (Measure for Measure)

هڪ اندازي موجب وليم شيڪسپيئر هيءُ ڪاميڊي ڊرامو 1604ع ڌاري لکيو پر شايع 1623ع ۾ پهريون دفعو ٿيو. ڊرامي جو خاص موضوع انساني سياڻن جهڙوڪ انصاف، رحم ۽ اخلاق تي ٻڌل آهي.

حسابي حساب (ڇيتمل پرسرام گلراجاڻي)

ڇيتمل پرسرام گلراجاڻيءَ ڪيترن ئي ڊرامن جا ترجما ڪيا. ساڳي نموني هن شيڪسپئير جي Measure for Measure جو ترجمو ”حسابي حساب“ جي نالي سان ڪيو، جنهن کي پڻ ناول واري انداز ۾ ترجمو ڪيائين.

(11) **دي ٽيمنگ آف دي شريو** : (The Taming of the Shrew)

هيءُ وليم شيڪسپيئر جو لکيل ڪاميڊي ڊرامو آهي، جنهن کي هڪ اندازي موجب 1590ع کان 1592ع ۾ لکيو ويو هو. هن ڊرامي ۾ نوابن جي پاران پنهنجن دوستن جي خلاف سازشن ۽ مڪارين ۽ درٻاري روايتن کي چٽيو ويو آهي.

چٽ نہ چماٽ، وچان ئي ٻي واٽ (نانڪرام)

نانڪرام ولد ڏرمداس ميرچنداڻي حيدرآباد ۾ نولراءِ هيرانند اڪيڊميءَ ۾ انگريزيءَ جو استاد هو. هو ناول نگار، ڪهاڻيڪار، ڊراما نويس ۽ مترجم هو. سندس ڪيترائي ڪتاب شايع ٿيل آهن. نانڪرام ڏرمداس 1922ع ۾ شيڪسپيئر جي ڊرامي ”Taming of the Shrew“ جو ”چٽ نہ چماٽ، وچان ئي ٻي واٽ“ جي نالي سنڌيءَ ۾ ترجمو ڪيو. هن ڊرامي ۾ ڏنگي زال سنئين ڪرڻ واري موضوع کي کنيو ويو آهي.

(12) **ٽو جينٽلمين آف ويرونا** : (Two Gentlemen of Verona)

هيءُ وليم شيڪسپيئر جو لکيل ڪاميڊي ڊرامو آهي، جنهن کي هڪ اندازي موجب 1589ع کان 1593ع ۾ لکيو ويو هو. ڪجھ محققن جو خيال آهي تہ اهو شيڪسپيئر جو پهريون ڊرامو هو. هن ڊرام ۾ سچيءَ دوستيءَ جي موضوع کي بيان ڪيو ويو آهي.

عزيز ۽ شريف (مرزا قليچ بيگ)

مرزا قليچ بيگ شيڪسپيئر کي سنڌيءَ ۾ متعارف ڪرائڻ ۾ وڏو ڪردار ادا ڪيو. هن Two Gentlemen of Verona جو ترجمو ”عزيز ۽ شريف“ جي نالي سان 1909ع ۾ ڪيو، جنهن کي سنڌ ڪاليج ناٽڪ منڊليءَ طرفان پيش ڪيو ويو.

گمراھ دوست (عثمان علي انصاري)

عثمان علي انصاري ولد هدايت عليءَ جو جنم شڪارپور ۾ ٿيو. سندس سڃاڻپ گهڻ رخي آهي. هو انتهائي تعليم يافتہ اديب هو ۽ انگريزي ادب ۾ ايم . اي ٿيل هئس. سندس ڪيترائي ڪتاب شايع ٿيل آهن. هن Two Gentlemen of Verona جو ترجمو ”**گمراھ دوست**“ جي نالي سان 1838ع ۾ ڪيو. هيءُ ڊرامو بہ بهترين نموني ترجمو ٿيل آهي. انصاري صاحب ڊرامي جا نالا جيتوڻيڪ اصل رکيا پر ڪردان جا نالا ساڳيا مغربي آندائين مگر سندس ٻولي سهڻي ۽ سلوڻي آهي. ”عزيز ۽ شريف“ جي مهاڳ ۾ انصاري صاحب لکيو آهي تہ ”مون دنيا جي هڪ بي نظير مصنف جو ترجمو شروع ڪيو اميد آهي تہ دنيا جي ٻين زبانن مان چونڊي چونڊي جواهرات ناظرين جي خدمت ۾ پيش ڪندس، بشرطيڪ حياتيءَ وفا ڪئي ۽ همت افزائي ڪئي“. هن ترجمي لاءِ پروفيسر

منگهارام ملڪاڻي لکيو آهي تہ:”هن صاحب ناٽڪن جا نالا جيتوڻيڪ ڏيهي رکيا،تہ بہ انهن جي ڪردارن جا نالا ساڳيا مغربي رکيائين. عبارت جي لحاظ کان هي ڪيل پڙهڻ وٽان هئا ۽ انصاري صاحب جي نظر هيٺ ٻئي سهاتيءَ ۾ اسڪولي شاگردن ڪري ڏيکاريا هئا۽ چڱا پسند پيا هئا“.(19)

(13) **ميڪبيٿ** :(Macbeth)

ميڪبيٿ شيڪسپئر جي مشهور ٽريجڊي ڊرامن مان هڪ آهي، هڪ اندازي موجب ان کي 1606ع ۾ اسٽيج تي آندو ويو هو. هن ڊرامي ذريعي انساني طاقت، نفسيات ۽ سياسي ارادن جي غلط خواهش کي چٽيو ويو آهي. شيڪسپيئر جي ڊرامي ”ميڪبٿ“ ۾ قاتل زندگيءَ تي بي رحم فيصلو ڏيندو آهي تہ ”جهيڻي ٻرندڙ ميڻ بتي وسامي وئي، زندگي صرف هڪ پري رهندڙ پاڇو آهي. اها ڪهاڻي آهي، جيڪا ڪنهن احمق ٻڌائي، آواز ۽ ڪروڌ سان ڀرپور، جنهن جو ڪو بہ مطلب ڪونهي.“ ڇا زندگيءَ جي باري ۾ ڪا ان کان بہ وڏيڪ ڪساري راءِ ڏئي سگهجي ٿي؟ ها ايٿنز جي ٽيمون کي ياد ڪريو، جيڪو ڪڏهن لکاپتي هوندو هو، جيڪو هر وقت چاپلوس دوستن جي گهيري ۾ رهندو هو، پر ان ڏنو تہ دولت هٿان وڃڻ ڪانپوءِ رات وچ ۾ سمورا دوست غائب ٿي ويا. پوءِ هن هڪ جهنگ جي ڪنڊ وڃي وسائي ۽ اتي اها اميد ڪندو رهيو تہ ”وحشي درندا بہ انسانن جي ڀيٽ ۾ وڏيڪ مهربان هوندا آهن.“ هن وڻن جون پاڙون ڪائي گذارو ڪيو، مٽي ڪوٽيائين ۽ اتان سون نڪتو تہ ٻيهر دوست وٽس اچي ٽا وڃن.

جڏهن ميڪبٿ اعتراف ڪري ورتو تہ هو يقيني شڪست ڏسڻ وارو آهي تہ هن جنگ کان ذري جيترو بہ ٻڏتر يا ويچار محسوس نہ ڪيو. هن بي اختيار چئي ڏنو: ”دنيادار ميڪ ڊف! توتي لعنت هجي جو تون ڪمزورن تي حملو ۽ انهن تي ظلم ڪندو آهين.“ (20)

مئڪبٿ (حبيب الله مرزا)

حبيب الله مرزا سنڌ يونيورسٽي ، ڄامشوري ۾ شعبي سنڌي جو پروفيسر هو. هن 1966ع ۾ شيڪسپيئر جي مشهور ڊرامي Macbeth جو سنڌيءَ ۾ ترجمو ڪيو. هن کي ترجمي جو سنو ڏانءُ هو، انڪري شيڪسپيئر جي ڊرامي کي سهڻي نموني سنڌيءَ ۾ آندائين. مرزا صاحب لکي ٿو تہ: ”مئڪبٿ جو ڪردار هڪ ظالم انسان جو هو. هن ظلم، قتل و غارت جي بازار گرم ڪري ڇڏي هئي ۽ آخر ۾ هن ظالم مٿان خدا جو عذاب نازل ٿئي ٿو ۽ هو ڪيفر ڪردار تي پهچي ٿو. ميڪبٿ خوني هو. ان جو انجام برو ٿيو.“(21)

(14) **اوٿيلو** : (Othello)

اوٿيلو بہ شيڪسپيئر جي مشهور ٽريجڊي ڊرامن مان هڪ آهي، هڪ اندازي موجب اهو 1603ع ۾ لکيو ويو هو. جنهن جو موضوع اڳ ۾ 1565ع ۾ لکيل ڊرامي ۾ موجود هو پر شيڪسپيئر ان کي نئين انداز ۾ پيش ڪيو. شيڪسپيئر جي ڊرامي اوٿيلو ۾ اياگو برائي، ڪوڙ ۽ سازش جو نمائندو آهي ۽ هر هنڌ سوڀارو رهندو آهي. ٻئي طرف ڊيسڊ يمونا نيڪي، ايمانداري ۽ وفا آهي، تنهن ڪري اها قتل ٿي ويندي آهي.

سنڌيءَ ۾ هن ڊرامي جو ترجمو تيرٿ بسنت ”آٿيلو“ جي نالي سان 1981ع ۾ ڪيو. اصلي ماڳن ۽ مڪانن ۽ نالن سان اصليت واري روپ ۾ ترجمو ڪيو ويو آهي.هن ڊرامي جو ترجمو لطف الله بدويءَ بہ ڪيو هو، جيڪو اڃ تائين شايع نہ ٿيو آهي.

(15) **ايزيو لائيڪ اِٽ** : (As you like it)

هيءُ شيڪسپيئر جو هڪ مشهور رومانوي ڪاميڊي آهي، جيڪا هڪ اندازي موجب 1899ع ۾ لکي وئي. هن ڊرامي ۾ محلاتي سازشن جو ذڪر آهي. ڊرامي جو هڪ گيت يارهين درجي جي انگريزي ڪورس ۾ رکيل آهي، اهو گيت لارڊ امين ڳائي ٿو، جنهن کي سندس ڀاءُ جلاوطن ڪري ڇڏيو هو. هو چوي ٿو تہ:

سر سبز وڻ هيٺان،
جيڪو بہ مون سان گڏ ليٽڻ چاهي،
۽ ٺڙي پکيءَ جي ڳلي مان نڪرندڙ لات سان،
هيڏانهن اچي، هيڏانهن اچي، هيڏانهن اچي
هتي، هو نہ ڏسندو،
ڪوئي دشمن،
سواءِ سياري ۽ طوفاني هوائن جي،
جيڪو آرزوئن ۽ خواهشن کان پري رهي سگهي
۽ (جيڪو) سج جي گرمائش ۾ ليٽڻ چاهي
جيڪا غذا کائي تنهن کي ڳولهي لهي
۽ جڪي بہ هٿ لڳيس ، تنهن تي راضي رهي
(سو) هيڏانهن اچي، هيڏانهن اچي، هيڏانهن اچي
هتي، هو نہ ڏسندو،
ڪوئي دشمن،
سواءِ سياري ۽ طوفاني هوائن جي.

جيڪا تنهنجي مرضي (سيد مقبول شاهه موسوي)

سيد مقبول شاهه موسوي As you like it جو ترجمو ”جيڪا تنهنجي مرضي“ جي نالي سان ڪيو. هيءُ ڊرامو دراصل تعليمي نصاب خاطر ترجمو ڪيل هو. هن ڪتاب جي باري ۾ پروفيسر حامد علي خانائيءَ لکيو آهي ته:”شاهه صاحب اصل ڪتاب ۾ انگريزي زبان جا جيڪي لفظ ۽ اصطلاح استعمال ڪيا آهن، تن جون معنائون پڻ ڏنيون آهن. هيءُ ڪتاب سن 1960ع ۾ راما پاڪ بوڪ ڊيپو، حيدرآباد طرفان پڌرو ٿيو. هن ڪتاب جا 173 صفحا آهن ۽ 27 صفحن تي لفظن جي معنيٰ ڏني وئي آهي“.(22)

مشهور سنڌي اديب تيرٿ وسنت شيڪسپيئر جي تاريخي الميه ناٽڪ Antony and Cleopatra جو سنڌي ترجمو ”ملڪ“ جي نالي سان ڪيو هو. پروفيسر منگهارام ملڪاڻي شيڪسپيئر جي مذاقي ناٽڪ Mid Summer Night's Dream جو ترجمو ”دلسوز داستان“ جي نالي سان ڪيو هو، جو 1939ع ۾ ڊي.جي ڪاليج ۾ پيش ڪيو ويو هو. لطف الله بدوي، ”جوليس سيزر“ جو به ترجمو ڪيو هو، جيڪو شايع ٿي نه سگهيو آهي.

شيڪسپيئر جا ناٽڪ ڪنهن هڪ زماني جي لاءِ نه آهن. هن پنهنجين لکڻين ۾ انسان جي اندر جا راز پروڙي ۽ کولي پڌرا ڪيا آهن. هن جي شاعري ۽ ناٽڪ هر دور لاءِ آهن. شيڪسپيئر جي خيالن انسان جي ترقيءَ جي اڙانگن رستن تي اهڙا ته پڪا پختا نشان ڇڏيا آهن، جو جيڪڏهن ڪيس دنيا جي لافاني شاعر ۽ اديب جي نالي سان ياد ڪجي، ته وڌاءُ نه ٿيندو. ڪن صاحبن جا ڊراما اهڙا هئا، جو اصل ڪان به مشڪل. اهو ئي سبب آهي جو اسٽيج تي اچي نه سگهيا. درحقيقت مرزا قليچ بيگ شيڪسپيئر کي سنڌيءَ ۾ صحيح نموني متعارف ڪرايو. ڪن اديبن شيڪسپيئر جي ڊرامي کي بگاڙي ناول جي روپ ۾ آڻي ڇڏيو. نتيجي ۾ اهي نه ڊراما رهيا نه وري ناول. اهڙيءَ طرح ڪن اديبن ترجمي دوران ڊرامن جا ڪافي حصا ڪدي ڇڏيا. جنهن جو سبب اهو ڄاڻايو ته هنن ڊرامن جا غير ضروري حصا خارج ڪري ڇڏيا ۽ صرف مطلب جي ڳالهه رکي. مطلب ته شيڪسپيئر جي ڊرامن جو سنڌي ڊرامي تي تمام گهڻو اثر آهي. هن جي ڊرامن سان سنڌي ڊرامي ۾ موضوع جي وسعت آئي، ڊرامي ۾ گهرائي آئي، لکڻ جو طريقو مليو ۽ وڏي ڳالهه ترغيب (Inspiration) ملي. شيڪسپئير جي ڊرامن کي نه رڳو سنڌيءَ ۾ ترجمو ڪيو ويو بلڪ اسٽيج تي آڻي عوام اڳيان پيش ڪيو ويو. شيڪسپئر جي ڊرامن کي جيتوڻيڪ سنڌي ڊرامي نگارن پنهنجي پنهنجي انداز سان پيش ڪيو پر سيني جي پيشڪش سان شيڪسپيئر پڻ سنڌي ڊرامي جي تاريخ ۾ اهم حصو ٿي پيو.

حوالا:

1. Encyclopedia Wikipedia (Online)
2. طاهزادو، ولي محمد: ”شخصيتون“، سنڌي ادبي بورڊ ڄامشورو، 2005
3. ولڀ، ولي رام: ”ادب ۽ ترجمن جي اهميت“، سي ماهي مهراڻ، سنڌي ادبي بورڊ، ڄامشورو، 1986_4، ص 114
4. Samuel Johnson's preface to *The Plays of William Shakespeare* (Online)
5. ملڪاڻي، منگهارام پروفيسر: شيڪسپيئر-سنڌ ۽ سنڌي ۾، نيئن زندگي سيپٽمبر 1964ع، ص 20
6. اتم ، اي - جي: ”سنڌي ڪهاڻي، ناٽڪ ۽ تنقيد“، ڪلپنا ڪتاب گهر، الهاس نگر، 1981ع، ص 21
7. ملڪاڻي، منگهارام پروفيسر: شيڪسپيئر-سنڌ ۽ سنڌي ۾، نيئن زندگي سيپٽمبر 1964ع
8. هڪڙو انور فگار: ”شڪارپور شهر جو سنڌي ادب ۾ حصو“، انسٽيٽوٽ آف سنڌالاجي، ڄامشورو، 2009ع، ص499
9. ڪتاب جو مهاڳ
10. ڇيتمل پرسرام گلراجاڻي: هئمليٽ
11. وليم شيڪسپيئر، وحيد لاشاري: ”هيمليٽ“،سيپتا – پبليڪيشن 2017ع
12. ساڳيو
13. بيگ، قليچ مرزا: ”شاهه ايليا“،سنڌي ادبي بورڊ ڄامشورو، 1959ع
14. ملاح، مختيار احمد: ”سنڌي ڊرامي جي مختصر تاريخ“ ثقافت کاتو، حڪومت سنڌ، ڪراچي، 2010ع، ص 136،135
15. ملڪاڻي، منگهارام پروفيسر: ”سنڌي نثر جي تاريخ“، روشني پبلڪيشن، 1993، ص 116،115
16. ملڪاڻي، منگهارام پروفيسر: ”سنڌي نثر جي تاريخ“، روشني پبلڪيشن، حيدرآباد 1993، ص
17. انصاري، عثمان علي ؛ ”جرم وفا“، ميرپور خاص پرٽنگ پريس مان 1937ع
18. هيرو ٺڪر: ”پيرومل مهرچند“، فيونڪس بوڪس، حيدرآباد، 2007، ص 77
19. انصاري، عثمان علي: ”گمراهه دوست“، ميرپور خاص پرٽنگ پريس مان 1938ع
20. ملڪاڻي، منگهارام پروفيسر: ”سنڌي نثر جي تاريخ“، روشني پبلڪيشن، 1993، ص 190
21. ملاح، مختيار احمد: ”سنڌي ڊرامي جي مختصر تاريخ“ ثقافت کاتو، حڪومت سنڌ، 2010ع، ص 197
22. خانائي، حامد علي، قريشي، ڊاڪٽر: :”تذڪره پوراني سادات“ سکر هسٽاريڪل سوسائٽي، 2001ع، ص 147ڪٽر پروين ميمن